

UDK: 614(575.1:574):316

**XORAZM VILOYATI AHOLI SALOMATLIGIGA IJTIMOIIY-
EKOLOGIK OMILLAR TA'SIRINING GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI**

**ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНО-
ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ
ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ**

**GEOGRAPHICAL FEATURES OF THE INFLUENCE OF SOCIO-
ECOLOGICAL FACTORS ON THE HEALTH OF THE POPULATION
OF THE KHOREZM REGION**

Xamroyev Muxtor Ozodovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Geografiya
kafedrası dotsenti. Urganch, Uzbekistan

Toxirova Muxayyo Hamid qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti. Geografiya
kafedrası magistranti. Urganch, Uzbekistan

Matchanova Zamira Ilxomboy qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti. Geografiya
kafedrası magistranti. Urganch, Uzbekistan

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xorazm viloyati aholisi salomatligiga ta'sir etuvchi asosiy ijtimoiy va ekologik omillar tahlil qilinadi. Hududning tabiiy-geografik sharoiti, ekologik muammolari, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi hamda aholi turmush tarzining sog'liq ko'rsatkichlariga bo'lgan ta'siri ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ochiq ma'lumotlari hamda tibbiy-demografik ko'rsatkichlar asosida ilmiy xulosalar chiqarilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются основные социальные и экологические факторы, влияющие на здоровье населения Хорезмской области. Рассматриваются природно-географические условия региона, экологические проблемы, уровень социально-экономического развития, а также влияние образа жизни населения на показатели здоровья. Научные выводы сделаны на основе открытых данных Государственного комитета

по статистике Республики Узбекистан и медико-демографических показателей.

Abstract: This article analyzes the main social and environmental factors affecting the health of the population of the Khorezm region. The natural-geographical conditions of the area, environmental problems, the level of socio-economic development, as well as the impact of the population's lifestyle on health indicators are examined. Scientific conclusions are drawn based on open data from the State Committee on Statistics of the Republic of Uzbekistan and medical-demographic indicators.

Kalit soʻzlar: aholi salomatligi, ijtimoiy-ekologik omillar, Xorazm viloyati, geografik xususiyatlar, ekologiya, sogʻliqni saqlash.

Ключевые слова: здоровье населения, социально-экологические факторы, Хорезмская область, географические особенности, экология, здравоохранение.

Keywords: public health, socio-ecological factors, Khorezm region, geographical features, ecology, healthcare.

Kirish

Inson salomatligi jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda global miqyosda ekologik muammolar, urbanizatsiya jarayonlari va ijtimoiy-iqtisodiy oʻzgarishlar aholi salomatligiga bevosita taʼsir koʻrsatmoqda. Oʻzbekiston Respublikasida, xususan, Xorazm viloyatida ham hududiy ijtimoiy-ekologik omillarni oʻrganish salomatlikni geografik tadqiq etishda dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism

1. Hududning tabiiy-geografik xususiyatlari

Xorazm viloyati Oʻzbekistonning gʻarbiy qismida joylashgan boʻlib, Amudaryo deltasi hududida joylashgan [1.,5.,13., 14]. Hududning iqlimi keskin kontinental boʻlib, yozda yuqori harorat (40–45 °C gacha), qishda esa sovuq (–15 °C gacha) kuzatiladi. Suv resurslari asosan Amudaryoga bogʻlangan. Qishloq xoʻjaligida paxta yetishtirish asosiy tarmoqlardan biri boʻlib, bu yerda suv taqchilligi, tuproq shoʻrlanishi, pestitsid va mineral oʻgʻitlardan keng foydalanish salomatlikka taʼsir koʻrsatmoqda [2.,3].

2. Ekologik omillar

Suv resurslari muammosi: Amudaryodan foydalanishning ko'pligi, sho'rlanish va Orol fojiasioqibatida hududda ichimlik suvi sifati pasaygan. Bu esa ichak kasalliklari, buyrak va jigar kasalliklari ko'payishiga olib kelmoqda.

Atmosfera havosi ifloslanishi: Qish mavsumida ko'mir va yoqilg'i mahsulotlaridan foydalanish, shuningdek transport vositalarining ko'pligi havoga zararli moddalar chiqishini kuchaytirmoqda. - Tuproq sho'rlanishi: Qishloq xo'jaligidagi pestitsid va o'g'itlarning noto'g'ri qo'llanishi tuproq degradatsiyasini kuchaytirib, oziq-ovqat sifati orqali aholi salomatligiga ta'sir qilmoqda [4.,6].

3. Ijtimoiy omillar

Aholi zichligi: Xorazm viloyati O'zbekiston bo'yicha aholi zichligi eng yuqori hududlardan biridir (1 km² ga 250 kishidan ortiq). Bu esa tibbiy xizmat ko'rsatishning yetarli emasligiga olib kelishi mumkin [12.,11].

Tibbiy xizmatlar sifati: Viloyatda so'nggi yillarda tibbiyot muassasalari soni ko'paygan bo'lsada, zamonaviy diagnostika vositalarining yetishmasligi aholi salomatligiga salbiy ta'sir qilmoqda.

Ijtimoiy-iqtisodiy ahvol: Aholining bandlik darajasi, daromadlari ham salomatlikko'rsatkichlariga bevosita ta'sir etmoqda.

4. Statistik ko'rsatkichlar

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ochiq ma'lumotlariga ko'ra, Xorazm viloyatida [7.,8]:

Xorazm viloyati 2024-yil 1-yanvar holatiga **taxminan 1 995,6 ming** doimiy aholi bilan qayd etilgan ya'ni 2 millionga yaqin;

tug'ilish ko'rsatkichi 2024 yilda 1000 aholiga 47,4;

o'lim ko'rsatkichi 1000 aholiga 9,3 ;

o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 73,2 yilni tashkil etmoqda.

Sogʻliqni saqlash vazirligi maʼlumotlariga koʻra, hududda yurak-qon tomir kasalliklari, nafas olish kasalliklari va bolalar oʻrtasida anemiya keng tarqalgan [9.,10].

Xorazm viloyati aholisining davriy tahlili 2010–2024 yillarda quyidagicha:

Bu davr Xorazm uchun nisbatan yuqori tabiiy oʻsish davri boʻldi: tugʻilish koʻrsatkichlari respublika oʻrtacha darajasidan yuqoriroq boʻlib, oʻlim stavkalari asta-sekin pasayishi bilan tabiiy koʻpayish barqarorlashdi. (Mahalliy sogʻliqni saqlash va bolalar salomatligi dasturlari taʼsiri)

1.1-jadval

Xorazm viloyati aholisi tabiiy harakatining asosiy koʻrsatkichlari

(2010-2024 yy)

Yillar	Tugʻilish		Oʻlim		Tabiiy koʻpayish	
	1000 kishi hisobiga	2010-1	1000 kishi hisobiga	2010-1	1000 kishi hisobiga	2010-1
2010	35,9	1	7,0	1	28,9	1
2011	35,1	0,97	7,0	1	28,1	0,97
2012	34,7	0,96	7,6	1	27,1	0,93
2013	37,8	1,05	7,2	1	30,6	1
2014	40,2	1,11	7,7	1,1	32,5	1,12
2015	39,5	1,1	7,8	1,1	31,7	1
2016	39,1	1,0	8,1	1,1	31	1
2017	37,6	1,0	8,3	1,2	29,3	1
2018	40,1	1,11	8,2	1,2	31,9	1,1
2019	41,0	1,14	8,4	1,2	32,6	1,1
2020	41,9	1,16	9,6	1,3	32,3	1,1
2021	42,6	1,18	9,4	1,3	33,2	1,1
2022	44,9	1,25	9,4	1,3	35,5	1,2
2023	48,3	1,34	9,00	1,2	39,3	1,3
2024	47,4	1,32	9,03	1,2	38,37	1,3

Manba: OʻzR Davlat statistika qoʻmitasi maʼlumotlari (2024)

Tugʻilishlar umumiy jihatdan barqaror boʻlib qoldi, lekin baʼzi yillarda tugʻilish koʻrsatkichlarida ozgina pasayishlar kuzatildi bu milliy demografik tendensiyalarga (urbonizatsiya, oilaviy rejalashtirish va taʼlimning oʻsishi) mos

keladi. Xorazm hali ham nisbatan yuqori tugʻilishli hududlardan boʻlib qolmoqda.

COVID-19 taʼsiri tufayli oʻlimlar soni koʻplab hududlarda (shu jumladan Xorazmda) ortdi natijada tabiiy oʻsish darajasi vaqtincha pasaygan yoki sekinlashgan. Respublika darajasidagi demografik hisobotlarda bu davr aniq koʻrsatib oʻtilgan.

2022–2023 yillarda tugʻilishlar va tabiiy oʻsish tiklana boshladi; 2023 yilda Xorazm tugʻilishlarning oʻsish surʼati boʻyicha yetakchi hududlardan biri boʻlgan. 2024 yil boshidagi doimiy aholi soni 1,995.6 ming kishini tashkil etdi. Umuman, viloyat tabiiy harakat nuqtai nazaridan ijobiy holatda yaʼni tabiiy koʻpayish davom etmoqda. (1.1-jadval).

XULOSA

Xorazm viloyati aholisi salomatligiga ijtimoiy va ekologik omillarning taʼsiri kuchli boʻlib, bu omillar hududning geografik joylashuvi, suv resurslari sifati, tuproq shoʻrlanishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan chambarchas bogʻliq. Kelajakda aholi salomatligini mustahkamlash uchun quyidagi yoʻnalishlar muhim hisoblanadi:

- ichimlik suvi sifatini yaxshilash va taʼminotini kengaytirish;
- ekologik monitoringni kuchaytirish;
- tibbiy xizmatlar sifatini oshirish;
- aholining sogʻlom turmush tarzini targʻib qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Komilova N. K. et al. Urboekological situation and regional analysis of population health in Uzbekistan //International Journal of Agricultural Extension. – 2021. – T. 9. – №. 4. – C. 65-69.
2. Hamroyev M. O., Gulimmatov I. B., Gulimmatova I. B. XORAZM VILOYATI AHOLI PUNKTLARIDA, AHOLI SALOMATLIGI VA TIBBIY

XIZMAT KO 'RSATISH TIZIMINI YAXSHILASH MASALALARI
//Экономика и социум. – 2023. – №. 5-2 (108). – С. 120-126.

4. Komilova N. et al. THE IMPACT OF URBAN AIR POLLUTION ON HUMAN HEALTH //Medical Perspectives/Medični Perspektivi. – 2023. – Т. 28. – №. 3.

5. Хамроев М. Социальная экология Хорезмской области и географические особенности здоровья населения //Каталог авторефератов. – 2009 г.. – Т. 1. – №. 1. – С. 1-25.

6. Ro'zmetov D.R., Xamroyev M.O., Ahmedov G'.Y., Urboekologiya va shaharlarning iqlim o'zgarishiga ta'siri. Prospects for the development of national economysectors in the aral sea basin under the conditions of global climate change b.255-257 Nukus.

7.. Xamroyev M.O., Yaqubov F.O. O'zbekistonning tabiiy va nozoeologik sharoiti, aholi salomatligiga ta'sir etuvchi tabiiy va ijtimoiy omillar. Prospects for the development of national economysectors in the aral sea basin under the conditions of global climate change b.294-297. Nukus.

8. Latipov, N., Komilova, N., Makhmudov, B., Berdiev, K., Moslemzadeh, M., Chulliyev, S., Murtazayev, I., & Hamroyev, M. (2024). Econometric modeling and forecasting of environmental conditions of cities and population health problems: Case study of Navoi and Zarafshan cities. Macedonian Journal of Ecology and Environment, 26(2), 169–181. <https://doi.org/10.59194/MJEE242621691>

9. Khamroev M.O., Khodjaeva G.A. Scientific and theoretical issues of urboekological research. Science and Education in Karakalpakstan. 2024 №3/2 ISSN 2181-9203

10. Khamroev M.O. Urgench State University, Urgench, Uzbekistan

The urbanization process in Uzbekistan, urbo-ecological condition of cities

Центральноазиатский журнал географических исследований № 3\4, 2024

SJIF 2022 = 5.998 ISSN 2181-2578

11.O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Rasmiy ma’lumotlar (2024).

12.O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi hisobotlari (2023–2024).

13. Boymurodov, R., Matchanov, M., Tajiyev, Q., Amandurdiyev, D., Mansourian, A., & Ashurov, A. (2024). Monitoring land use and land cover (LULC) in the Khorezm Oasis using the ESRI Sentinel-2 Land Cover Explorer database. E3S Web of Conferences, 590, Article 04001.

<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202459004001>

14. Boymurodov, R. Z., Matchanov, M. J., Odamboyeva, I. D., & Egamberganova, G. U. (2025, December). GEOSPATIAL ANALYSIS OF THE DIGITAL ELEVATION MODEL (DEM) OF THE KHOREZM OASIS. In Conferences (Vol. 1, No. 6, pp. 296-299).